Michał KRUPA¹

PRZEMIANY PRZESTRZENNE SKAWINY NA TLE STOSUNKÓW GOSPODARCZYCH W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX WIEKU

Praca dotyczy przemian przestrzennych, jakie zaszły w tkance urbanistycznej miasta Skawiny w pierwszej połowie XIX wieku na tle stosunków gospodarczych panujących w mieście. Skawina jest położona około 15 km na południowy-zachód od Krakowa. Obecnie przez wielu jest kojarzona jako miasto przemysłowe związane z hutą aluminium oraz elektrownią. Mało kto wie, że została założona jeszcze w średniowieczu przez króla Kazimierza Wielkiego. Położenie przy ówczesnej granicy państwa oraz na ważnych w owych czasach traktach handlowych łączących Śląsk oraz Morawy z Zagłębiem Solnym na ziemi krakowskiej spowodowało, że do połowy XVII wieku miasto bardzo dobrze się rozwijało i było liczącym się ośrodkiem handlowym. Regres gospodarczy był spowodowany głównie zniszczeniami wojennymi w trakcie „potopu szwedzkiego”. W 1772 roku w wyniku pierwszego rozbioru Polski Skawina znalazła się w zaborze austriackim, w utworzonej wówczas prowincji cesarstwa zwanej Galicją. Była wówczas małym miastem rolniczo-handlowym z relikami średniowiecznych umocnień obronnych świadczących o jej dawnej pozycji. Symptomy podniesienia się miasta z marazmu pojawiły się dopiero w drugiej połowie XIX wieku, kiedy w Skawinie zaczęto wznosić pierwsze zakłady przemysłowe. Kolejne ożywienie gospodarcze nastąpiło w momencie uruchomienia linii kolejowej z Krakowa do Oświęcimia przez Skawinę. Zaowocowało to budową kolejnych zakładów, a także zmianami w układzie urbanistycznym miasta. Zmiany te zostały przeprowadzone głównie w otulinie średniowiecznej tkanki urbanistycznej, dzięki czemu układ urbanistyczny Skawiny z okresu lokacji nie został zniszczony.

Słowa kluczowe: Skawina, XIX wiek, układ urbanistyczny

1. Wprowadzenie

Skawina jest położona w województwie małopolskim, w odległości ok. 15 km od Krakowa w kierunku południowo-zachodnim. Miasto zostało założone w 1364 roku na mocy dokumentu lokacyjnego wydanego przez króla Kazimierza III Wielkiego. Wcześniejsze osadnictwo na tym terenie było skupione wokół

¹ Autor do korespondencji/corresponding author: Michał Krupa, Politechnika Rzeszowska, 35-959 Rzeszów, al. Powstańców Warszawy 12, tel. (17) 8651041, e-mail: mkrupa@prz.edu.pl

komory celnej na Skawince – rzece granicznej pomiędzy Dzielnicą Senioralną a Księstwem Oświęcimsko Raciborskim, a później (na przełomie XIII i XIV wieku) Królestwem Czeskim.

W okresie panowania Kazimierza Wielkiego Skawina była miastem nadgranicznym, położonym na traktach handlowych łączących Śląsk oraz Morawy z Zagłębiem Solnym na ziemi krakowskiej. Wpłynęło to na jej rozwój gospodarczy i przestrzenny, który trwał do połowy XVII wieku². Wówczas to na skutek zniszczeń spowodowanych walkami w trakcie potopu szwedzkiego³ miasto popadło w regres gospodarczy oraz ekonomiczny, który trwał do końca okresu staropolskiego. Skawina podzieliła tym samym los wielu innych małych miast ziemi krakowskiej, które wobec postępującej destabilizacji kraju pod względem politycznym, społecznym i gospodarczym, potęgowanym przez klęski pożarów i innych żywiołów zaczęły chylić się ku upadkowi. Wiele miast ziemi krakowskiej w wyniku tych zjawisk utraciło prawa miejskie, które Skawinie udało się zatrzymać. Przyczyn tego należy upatrywać w jej korzystnym położeniu, tj. w otulinie Krakowa – zawsze mocnego i znaczącego ośrodka, dostarczającego „czynników miastotwórczych” swoim miastom satelitarnym (zarówno w przeszłości, jak i obecnie).

W 1772 roku w wyniku I rozbioru Polski Skawina znalazła się w zaborze austriackim, w utworzonej prowincji cesarstwa zwanej Galicją. Była wówczas małym miastem rolniczo-handlowym z relikami średniowiecznych umocnień obronnych świadczących o jej dawnej pozycji.

W końcu XVIII wieku w miastach galicyjskich zaczęły postępować znaczne przemiany przestrzenne, architektoniczne oraz funkcjonalne. Władze austriackie prowadziły konsekwentną politykę wobec miast Galicji. Rozbierano stare umocnienia obronne wokół miast jako potencjalne „punkty oporu”. Wprowadzano także wiele unowocześnień gospodarczych oraz przestrzennych. Władze austriackie popierały rozwój ekonomiczny galicyjskich miast, upatrując w nich własny interes jako państwa wielonarodowego, opartego na zyskach ze swoich prowincji. Prowadziły w tym celu określoną politykę przestrzenną, polegającą m.in. na regulacji urbanistycznej miast, porządkującej ich układy funkcjonalno-przestrzenne (np. porządkowanie linii regulacyjnych w pierzejach i ulicach często zniekształconych od czasów średniowiecza) i modernizacji układów komunikacyjnych w obszarze Galicji (m.in. Gościniec Cesarski) i na terenie miast. Wprowadzono także kolej żelazną, która radykalnie zaktywizowała pod względem gospodarczym miasta dawnej ziemi krakowskiej, znajdujące się na trasie przebiegu kolei. Taka działalność austriackiego zaborcy miała istotny wpływ na rozwój Skawiny, na inwestycje i powstanie nowych zakładów przemysłowych, przemiany architektoniczne i rozwój miejskiej infrastruktury.

² D. Kuśnierz-Krupa, Skawina w średniowieczu. Zagadnienia urbanistyczno-architektoniczne. Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, s. 21.

³ Potop szwedzki przypadł na lata 1665-1660.

2. Stosunki gospodarcze w Skawinie w latach 1772-1850

W wyniku I rozbioru Polski Skawina znalazła się na terenie zaboru austriackiego, została tym samym oddzielona od Krakowa kordonem granicznym⁴. Zaborca rozpoczął na terenie miasta proces regulacji administracyjnych, który polegał m.in. na sporządzeniu wnikliwej rewizji dóbr, co opisano w dokumentach urzędowych⁵. Pierwszą taką rewizję wykonano dwa lata po pierwszym rozbiore. Lustrację tę rozpoczynającą proces porządkowania miasta podzielono na: rejestr dotyczący gruntów oraz oddzielnie rejestr „spraw osobistych” mieszkańców. Według przedmiotowego dokumentu w Skawinie w 1774 roku istniał: kościół pw. św. Szymona i Judy, kościół pw. Nawiedzenia NMP oraz drewniany pw. Św. Krzyża. W mieście było wówczas 95 domów. Mieszkańcy utrzymywali się przeważnie z rolnictwa i hodowli bydła⁶.

W latach 80. XVIII wieku na terenie miasta i gminy były prowadzone prace modernizacyjne, przede wszystkim sieci drożnej. Dowodem na to są dokumenty mówiące o pracach przy drodze do Zatora oraz przy drodze „cesarskiej” do Krakowa⁷.

W 1793 roku miało miejsce niezmiernie ważne dla gospodarki miasta wydarzenie. Cesarz Franciszek II zatwierdził miastu jej posiadłości w istniejących granicach. Przyznał także własne sądownictwo, prawo propinacji, cztery jarmarki rocznie oraz własny herb⁸, co dało szansę miastu na powolny rozwój gospodarczy.

Chwilowy liberalizm władz austriackich (na końcu XVIII wieku) w sferze administracyjnej związanej z handlem i rzemiosłem na terenie Galicji wpłynął także pośrednio na gospodarkę Skawiny. W 1795 roku magistrat zgodził się na utworzenie w mieście nowego cechu, tj. cechu stolarzy, którzy wcześniej zrzeszeni byli we wspólnym ciechu ze ślusarzami. Dokument cechowy zawierał także uregulowania zawodowe, religijne oraz godło. W owym czasie stolarze skawinińscy byli znani z wykonywania pięknych tradycyjnych skrzyń zdobionych malowanymi wzorami ludowymi⁹.

W 1801 roku Skawina zajmowała obszar liczący ok. 2 tys. morgów, czyli ok. 1140 ha i miała ok. 1020 mieszkańców, wśród których było 25 osób narodowości żydowskiej. W mieście znajdował się urząd podatkowy, sąd powiatowy i gminny, poczta, kościół katolicki parafialny, kościół katolicki pw. NMP, a także szkoła gminna, zakład dla ubogich (przytułek) oraz apteka. W Skawinie

⁴ Wzdłuż granicy były rozmieszczone posterunki straży granicznej.

⁵ Zbiór luźnych aktów urzędowych dotyczących miasta Skawiny z lat 1517-1844. O. Wawel, sygn. Dep. 402.

⁶ Skawina. Studium historyczno-urbanistyczne, opr. S. Rusińska. PP PKZ o. Kraków, Kraków 1978-79, T. I A, cz. 1, s. 141.

⁷ Ibidem, T. I, s. 57.

⁸ AP O. Kraków, Zbiór dokumentów depozytowych, sygn. Dok. Dep. 333.

⁹ Ibidem, sygn. Dok. Dep. 334.

w 1801 roku było dwóch lekarzy. Według dokumentów archiwalnych z tego okresu miasto było uważane za przedmieście Krakowa z racji tego, że „Skawiniaki” zaopatrywali miasto w owoce, warzywa, drób, wędliny i nabiał¹⁰.

W 1807 roku w Skawinie przeprowadzono drugą rewizję. Lustracja ta podaje, że w owym czasie miasto nie posiadało żadnych wsi ani folwarków. Rewizja wymienia grunty należące do miasta i te będące własnością prywatnych właścicieli¹¹. W owym czasie miasto nie posiadało cegielni, pieca wapiennego, miejsca rozdrabniania kamieni. Na początku XIX wieku Skawina nie posiadała także browaru, chociaż prawo robienia piwa posiadała jeszcze od czasów średniowiecznych, a zostało ono powtórzone przez Cesarza Franciszka II w 1793 roku¹². Na początku XIX wieku w mieście nie było zajazdu. Na terenie Skawiny nie mieszkał też żaden rzeźnik, a mięso było sprzedawane przez mieszkańców okolicznych wsi¹³. Skawina nie posiadała także wagi miejskiej, co zapewne było związane z tym, że handel prowadzony w mieście obsługiwał jedynie rynek lokalny.

Miasto miało wcześniej przywilej króla Augusta II na urządzenie ośmiu jarmarków rocznie¹⁴. Przywilej ten został rozszerzony w 1793 roku przez Cesarza Franciszka II, który pozwolił Skawinie na organizację czterech jarmarków dodatkowo. Oprócz jarmarków miasto posiadało jeszcze średniowieczny przywilej cotygodniowych targów czwartkowych. Taryfy opłat targowych w mieście zostały uregulowane w 1790 roku, a opłata mostowa¹⁵ na początku XIX wieku nie uległa zmianie¹⁶.

Reasumując przytoczone informacje, należy stwierdzić, że w przedmiotowym okresie Skawina nie rozwinęła się pod względem gospodarczym. Miasto też nie wzbogaciło się, o czym może świadczyć fakt braku na jego terenie browaru oraz zajazdu. Miasto było ciągle ośrodkiem rolniczym, którego mieszkańcy zaopatrywali Kraków w podstawowe produkty, takie jak warzywa, owoce czy nabiał.

3. Przemiany przestrzenne

O układzie urbanistycznym miasta z przedmiotowego okresu najwięcej informacji podaje mapa autorstwa Kajetana Möllera¹⁷ z 1785 roku w skali: 1:28 800. Mapa ta wykonana przez przysięgłego inżyniera geodetę przedstawia

¹⁰ Teki Schneidra, Skawina. Miasto, 1801. AP O. Kraków, sygn. TSch 1460.

¹¹ AP O. Kraków, Zbiór Dok. Rękop., sygn. Dok. Dep. 402.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Przywilej nadany Skawinie w 1711 roku przez króla Augusta II.

¹⁵ Opłata mostowa w Skawinie była pobierana od 1760 roku na mocy przywileju króla Augusta III.

¹⁶ AP O. Kraków, Zbiór Dok. Rękop., sygn. Dok. Dep. 402.

¹⁷ Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział V – Materiałów Kartograficznych i Dokumentacji Technicznej, Zbiór Kartograficzny, sygn. VI 427.

gminę i miasto Skawina z podziałem gruntowym typu katastralnego. Powstała w ramach akcji ustalania przez władze austriackie wysokości podatków od przychodów gruntowych¹⁸.

Na mapie w centrum miasta zaznaczono zabudowę wokół rynku, a także rozproszone działki wokół lokacyjnego układu urbanistycznego, które podkreślały linie dróg prowadzących od miasta. Zaznaczony został także kościół parafialny pw. św. Szymona i Judy, zlokalizowany w bloku na północny-wschód od rynku. Na mapie zostały także zaznaczone poszczególne własności, takie jak duchowna, dworska i chłopska. W obrębie każdej własności wydrebniono podział na działki, którym przyporządkowano numery. Na mapie naniesiono także drogi oraz tereny zielone, tj. łąki, pastwiska, pola uprawne i lasy.

Skawinę w przedmiotowym okresie obrazuje także mapa Miega, która podobnie jak plan Kajetana Möllera powstała w XVIII wieku (1779-1783). Mapa ta potwierdza obraz miasta przedstawiony przez Möllera. Na rynku zostały zaznaczone zabudowania najprawdopodobniej związane z ratuszem i handlem, a wokół rynku ukazano zabudowę w formie bloków. W mieście zanotowano także dwa kościoły: pw. św. Szymona i Judy oraz pw. Nawiedzenia NMP oraz kilka kapliczek przy głównych traktach.

Na podstawie dostępnych materiałów, tj. studium historyczno-urbanistycznego oraz wymienionych archiwalnych XVIII-wiecznych map wykonano autorską analizę układu przestrzennego Skawiny wraz z zabudową na końcu XVIII wieku (rys. 1.).

Na początku XIX wieku miasto nie posiadało już murów miejskich, ani zamku obronnego, które zapewne zburzono w latach 80. XVIII wieku w ramach prac porządkowych realizowanych przez władze austriackie. Część materiału po umocnieniach użyto do budowy domów i brukowania ulic¹⁹. Nowe domy powstawały poza granicami miasta lokacyjnego. Drugi rząd bloków został niezabudowany. Ulice podmurne, charakterystyczne dla obronnych miast średniowiecznych zostały z czasem zabudowane obiektami gospodarczymi przez mieszkańców miasta, których posesje były zlokalizowane w pobliżu murów miejskich. Istotnym z punktu widzenia zmian przestrzennych w mieście wydaje się być założenie nowego cmentarza poza granicami średniowiecznego miasta lokacyjnego, na wschód od rynku.

¹⁸ Reforma przeprowadzona w 1785 roku przez cesarza austriackiego Józefa II nakazywała inwentaryzację (pomiar i spis) wszystkich gruntów na terenie monarchii oraz w konsekwencji obliczenie potencjalnych dochodów, jakie mogły przynieść.

¹⁹ Skawina. Studium historyczno-urbanistyczne, op.cit., T. I, s. 58.

Rys. 1. Układ przestrzenny Skawiny na końcu XVIII wieku

Fig. 1. Urban layout of Skawina at the end of 18th century

W omawianym okresie oprócz rozwoju miast galicyjskich pod względem kulturalnym i gospodarczym nastąpił także rozwój miejskich nekropolii. Szczególnie cenne są tutaj założenia urbanistyczne cmentarzy dużych miast galicyjskich, takich jak Kraków czy Lwów, charakteryzujące się bogactwem drzewostanu, pomników i nagrobków o wybitnych walorach architektonicznych²⁰.

W mniejszych ośrodkach jak Skawina cmentarze były nieco uboższe, ale też nie pozbawione wartości kulturowych. Najstarszy skawiński cmentarz znajdował się przy kościele parafialnym pw. św. Szymona i Judy. Został on zamknięty na końcu XVIII wieku w związku z nakazem chowania ciał zmarłych poza miastem, wydanym przez władze austriackie dekretem z 11 grudnia 1783 roku. Dekret ten polecał zamknięcie dotychczasowych przykościelnych cmentarzy i budowę nowych poza murami miasta²¹.

Nowy cmentarz miejski zlokalizowano na terenie położonym na wschód od rynku, na wzniesieniu zwanym potocznie „Spalone”. Grunt na cmentarz został kupiony przez miasto od szpitala oraz prywatnego właściciela Wojciecha Nowakowskiego w 1794 roku²². Pierwotnie cmentarz miał być ograniczony „groblami”, a nie tradycyjnym parkanem²³. Cmentarz został oficjalnie poświęcony 2 lutego 1806 roku²⁴.

4. Podsumowanie

Skawina, miasto sięgające swoim rodowodem połowy XIV wieku, chylące się ku upadkowi w XVII wieku, ponownie rozkwitło w pierwszej połowie XIX wieku. Miało to związek z ożywieniem gospodarczym tej części Galicji oraz z polityką modernizacji infrastruktury galicyjskich miast prowadzonych przez zaborcę.

Rozwój Skawiny zapoczątkowany w pierwszej połowie XIX wieku postępował przez następne sto lat. Niewątpliwym bodźcem do podniesienia miasta z długiego okresu zastoju było uruchomienie w 1864 roku linii kolejowej z Krakowa do Oświęcimia przez Skawinę, co zaowocowało budową pierwszych zakładów przemysłowych w mieście. Zmiany w układzie urbanistycznym miasta związane z wprowadzeniem doń przemysłu będą przedmiotem kolejnej pracy.

²⁰ B. Bosakowa, Stary cmentarz w Jasle odbiciem przemian zachodzących w mieście w okresie autonomii, [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, Z. Beiersdorf, A. Laskowski (red.), Jasło 2001, s. 241.

²¹ I. Korzeniowski, Zbiór przepisów odnoszących się do kościoła i duchowieństwa katolickiego (na podstawie zbioru ustaw administracyjnych), Lwów 1900, s. 86-89.

²² AP O. Kraków, Zbiór Dok. Rękop., sygn. Dok. Dep. 402.

²³ Księga Magistratu Skawiny 1785-1788, [w:] *Skawina. Studium historyczno-urbanistyczne*, op.cit., T. I A, cz. 1, s. 110.

²⁴ AP O. Kraków. Zbiór Dok. Rękop., sygn. Dok. Dep. 402.

Literatura

- [1] Mączak A. (red.): Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku, t. I, II. Wydaw. Wiedza Powszechna, Warszawa 1981.
- [2] Krupa M.: Rozwój przestrzenny i architektura Skawiny w XIX i I połowie XX wieku. Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 2011 (praca niepublikowana).
- [3] Kuśnierz-Krupa D.: Skawina w średniowieczu. Zagadnienia urbanistyczno-architektoniczne. Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012.
- [4] Beiersdorf Z., Laskowski A. (red.): Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej. Jasło 2001.
- [5] Skawina. Studium historyczno-urbanistyczne, t. I-III, opr. S. Rusińska. PP PKZ o. Kraków, PDN-H, Kraków 1978-1979.

SPATIAL TRANSFORMATIONS OF SKAWINA ON THE BACKGROUND OF ECONOMIC RELATIONS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary

This article presents spatial transformations which took place in the urban layout of Skawina in the first half of the 19th century, on the background of economic relations occurring in the town. Skawina is located around 15 km to the south-west of Kraków and currently is generally perceived as an industrial town connected with Aluminum Works and Power Plant. Not many people know that it was founded already in the Middle Ages by king Casimir the Great. Location on the state border and along important trade routes connecting Silesia and Moravia with the Salt Mines in the Kraków region, caused the town to flourish and develop into a significant trade center until the mid 17th century. Economic regression the town suffered was caused mainly by war damage during the so called „Swedish deluge”. In 1772, as a result of the First Partition of Poland, Skawina found itself under Austrian occupation, in the imperial province called „Galicia” established at the time. It was then small agricultural and trading town with relics of medieval defensive walls bearing evidence of its former status. The symptoms that the town was roused from stagnation appeared as late as the second half of the 19th century, when the first factories were erected in Skawina. The next economic boom occurred when the railway line from Kraków to Oświęcim via Skawina was opened. It resulted in other factories being built, as well as changes in the urban layout of the town. These changes took place in the vicinity of the medieval urban structure owing to which urban layout of Skawina from the foundation period was not destroyed.

Keywords: Skawina, 19th century, urban layout

DOI:10.7862/rb.2013.60

Przesłano do redakcji: 14.11.2013 r.

Przyjęto do druku: 03.12.2013 r.